

13. Shershen', M. V., 2022. Natsional'no-patriotychne vykhovannya v umovakh rosiys'ko-ukrayins'koyi viyny (2014–2022 rr.): fleshmoby yak proyektna diyal'nist' zdobuvachiv osvity. *Innovatsiyni praktyky naukovoyi osvity: materialy II Vseukrayins'koyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi 15–19 hrudnya 2022 roku, I-57*, 1137.
14. Castells, M., 2004. *The information age: The power of identity*. New York: Blackwell Publishing, 209.
15. Curren, R., & Dorn, Ch., 2018. *Patriotic Education in a Global Age*. Chicag: University of Chicago Press, 196.
16. Hurska, A., 2019. Putin Seeks to Garner Support of Russian Youth through Military-Patriotic Upbringing (Part One). *Eurasia Daily Monitor*, 16, 51.
17. Jing, Y., 2020. On Manuel Castells' Identity Theory. *Self-awareness of Life in the New Era*, 1, 223. Available at: <<https://www.nbcnews.com/news/asian-america/colorado-teacher-students-rebuild-japanese-american-prison-camp-piece-piece-n1134456>>.
18. Murray, R., 2020. What is 'patriotic education' and why is it controversial? *Today*. Available at: <<https://www.today.com/parents/what-does-president-trump-mean-patriotic-education-t192373>>.
19. Schweikart, L., & Allen, M. A., 2014. *Patriot's History of the United States: From Columbus's Great Discovery to America's Age of Entitlement*. New York: Sentinel.

DOI: <https://doi.org/10.32626/2309-9763.2023-34-45-63>
УДК 37.014.3:005.336.3(480)

Косенчук Юлія Геннадіївна,
аспірант,
Київський університет імені Бориса Грінченка
Київ, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8069-7375>
y.kosenchuk.asp@kubg.edu.ua

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ОСВІТНЬОЇ ПОЛІТИКИ ФІНЛЯНДСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті досліджуються провідні тенденції розвитку освітньої політики Фінляндської Республіки щодо забезпечення якості шкільної освіти. За результатами розвідок проаналізовані провідні чинники змін, які впливають на систему освіти та досліджень, зокрема: демографічні зміни, зростання нерівності, трансформація праці, економіки та ділового життя, технологічний прогрес, стан навколишнього середовища та зміна клімату, демократія і права людини, а також інтернаціоналізм і глобальні проблеми.

Розкрито взаємозв'язки між провідними чинниками змін, які впливають на освітню політику та тенденціями розвитку освітньої галузі в Фінляндській Республіці.

Визначено, що провідними тенденціями розвитку шкільної освіти у Фінляндії є модернізація освіти, зокрема її інтернаціоналізації та цифровізації, кореляції ринку праці та освітніх послуг, використанні штучного інтелекту в освітній сфері, залученні інноваційних практик у школах тощо. На основі аналізу статистичних даних зроблено спробу визначити шляхи підвищення якості та сприяння розвитку фінської освіти.

Актуальність дослідження ґрунтується на тому, що фінська освіта визнається однією з найкращих освітніх систем у світі, з доведеною ефективністю та результативністю, акцентуючи увагу на якості освіти.

Особливу увагу приділено питанням відповідності тенденцій розвитку освіти та запитам сучасного суспільства та країни. Акцентується увага на тому, що система освіти в Фінляндській Республіці впродовж останніх п'ятдесяти років постійно оновлювалась в контексті законодавства, загальної реструктуризації державного управління. Приділено увагу провідним інструментам політики, а саме: регуляторному, ресурсному та інформаційному управлінню.

Проаналізовано статистичні дані Official Statistics of Finland щодо чисельності населення Фінляндської Республіки та висвітлено ризики зменшення чисельності населення з 2031 року, що впливатиме на освітню політику (кількість дітей, загальноосвітніх шкіл, видатки на освіту та ін.).

Розкрито взаємозв'язок між нерівністю в освітній галузі та соціальною згуртованістю, довірою, зокрема між людьми та інституціями, екологічною свідомістю, соціальною взаємодією, інклюзією громадянською позицією.

Ключові слова: тенденції розвитку; рушії змін; освітня галузь; Фінляндська Республіка; якість освіти.

1. ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Освіта є однією з найважливіших інвестицій, які країна може зробити у своє майбутнє. Фінська освіта вважається найкращою освітньою системою у світі (Фінляндська Республіка є 8 найбільш освіченою країною у світі, у рейтингу освіти за країнами має загальний бал 1,631 тис. і посіла 3 місце у 2021 році, країна має найвищий рейтинг за рівнем закінчення середньої школи), яка розробила якісну систему освіти, що не поступається іншим країнам світу. Метою фінської освіти є міцне освітнє підґрунтя, добробут учнів та освітня рівність, високоякісна освіта та формування і розвиток компетентностей, організація освіти та дослідження у соціально, економічно та екологічно стійкий спосіб, використання співпраці та цифровізації, інтернаціональності освіти та наукових досліджень [1].

Освіта є потужним чинником змін, покращує здоров'я та засоби до існування, сприяє соціальній стабільності та стимулює довгострокове економічне зростання. Дослідження ефективного впровадження реформ в освітній галузі в Фінляндській Республіці надасть можливість інтегрувати ефективні практики під час впровадження української реформи «Нова українська школа».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз публікацій засвідчив, що дослідження поступу фінської освіти привертає увагу багатьох науковців. Зокрема, вітчизняні науковці, а саме: В. Бутова досліджувала організаційно-педагогічне забезпечення якості освіти у загальноосвітніх школах Фінляндії, В. Помогайбо досліджував філософію успішної фінської освіти, Л. Волинець охарактеризувала принципи освітньої політики Фінляндії, В. Луначек досліджував досвід адаптивного управління, І. Мелешко висвітлювала основні складники розвитку неформальної освіти дорослих Фінляндії. Серед зарубіжних дослідників фінської освітньої системи є J. Hautamaki, T. Karjalainen, S.Kurpianen, H.Morgan, M.Rautalin, P. Sahlberg, M. Virolainen та ін.

Проте, дослідження в яких висвітлено провідні тенденції розвитку освітньої політики Фінляндської Республіки щодо забезпечення якості шкільної освіти, не є численними, тому питання потребує додаткового вивчення.

2. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Метою статті є висвітлення провідних тенденцій розвитку освітньої політики Фінляндської Республіки щодо забезпечення якості шкільної освіти, а саме: всебічного розвитку учнів, опановування наскрізними уміннями, організацію безпечного середовища, кваліфікаційних педагогічних працівників та комфортного психологічного середовища.

Завдання: дослідження провідних тенденцій розвитку освітньої політики Фінляндської Республіки щодо забезпечення якості шкільної освіти.

3. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH FINDINGS

Важливість освіти, досліджень, розробок та інновацій як рушіїв економічного та соціального добробуту визнається в усьому світі. Перспективність в освітній галузі вбачається у розв'язання суспільних проблем, сприянні сталому розвитку та підвищенню якості життя людей.

Фінляндська Республіка є найбільш стабільною, вільною, безпечною та щасливою країною у світі з найбільшим людським капіталом. Освіта, культура та наука, зокрема знання, етика та демократія, заклали фундамент, який об'єднує та оновлює суспільство. Освітня галузь та культура визначають передумови до формування добробуту, громадянському суспільству, соціальній інтеграції та довірі.

У Звіті про освітню політику уряду Фінляндії (Education Policy Report) окреслено провідні тенденції розвитку освіти та науки, відповідність потребам країни та суспільства з високою якістю та результативністю, висвітлено зміни в ресурсах, структурах та управлінні до 2040 року [2].

Слід зазначити, що стратегії розвитку країни визначаються демографічними змінами, зростанням нерівностей, технологічним розвитком, трансформаціями бізнесової ланки, станом довкілля та змінами клімату, демократією та правами людини, а також міжнародними та глобальними проблемами.

Істотно, що конкурентоспроможність Фінляндської Республіки суголосна з якістю, ефективністю та справедливістю. Фінська освітня політика, законодавство та вся система освіти суттєво змінилися впродовж останніх п'ятдесяти років, зокрема у питанні загальної реструктуризації державного управління. На зміну колишній моделі системи регулювання, яка ґрунтувалася на детальному законодавстві та принципі рівності, прийшло нове управління, яке більше базувалося на індивідуальному виборі, ефективності та оцінці. Акцентується увага на розвитку високих стандартів освіти як необхідності на тлі глобальної конкуренції [3].

Необхідно підкреслити, що основними інструментами політики, що використовуються урядом, є регуляторне, ресурсне та інформаційне управління. Нормативно-правове регулювання - це управління за допомогою законів, указів та підзаконних нормативно-правових актів нижчого рівня. Ресурсне управління означає контроль за розподілом і використанням ресурсів, в якому бюджет є ключовим інструментом політики. Основною передумовою інформаційного врядування є використання інформаційного забезпечення як інструменту політики. Різні форми інформаційного врядування включають обмін даними досліджень та реєстрів, розробка індикаторів та стандартів для вимірювання діяльності, розповсюдження експертної інформації та даних оцінювання, підготовка посібників, рекомендацій та інших публікацій, інформувати про діяльність рекомендацій та інших публікацій, доводити до відома щодо застосування законодавства, формулювання різних політик розвитку та програм оперативної політики, надання навчальних та консультаційних послуг, а також взаємодія та обмін інформацією в різних робочих групах, мережах [2, с. 15].

При цьому ефективність освітньої галузі в Фінляндській Республіці визначається державною політикою, яка орієнтована на якість та рівність. Фінська система демонструє чітку прихильність державному забезпеченню якісної освіти, яка відповідає місцевим потребам. Система є високо децентралізованою, і більшість рішень, пов'язаних з освітою, приймаються на муніципальному або інституційному рівні за активної участі зацікавлених сторін. Рішення приймаються з центру на основі регулярно модернізованими стратегіями, включаючи національний базовий навчальний план. Для подальшої підтримки узгодженості управління всіма освітніми секторами та рівнями інтегровано під керівництво Міністерства освіти і культури (the Ministry of Education and Culture).

Звернемо увагу, що Фінляндія витрачає більше коштів на освіту як частку національного багатства, ніж в середньому по ОЕСР (5,5% у порівнянні з 5,0%), і велика частка цих коштів на кожному рівні освіти є державними. На рівні вищої освіти навчання залишається безплатним для більшості студентів, а виділення основного фінансування закладам значною мірою залежить від результатів їх діяльності [4, с. 3].

Водночас фінська система освіти є універсальною і діє за високими стандартами у багатьох аспектах. Усі діти мають рівне право на дошкільну освіту та догляд. Дошкільна освіта є обов'язковою і показник відвідування дитячих закладів високий. Як зазначається у Statistics Finland 2020 майже всі діти здобувають базову освіту та їхні результати навчання є відмінними у порівнянні з міжнародними показниками (Рис.1.).

Рис.1. Порівняння освітніх результатів Фінляндської Республіки та середнього показника OECD

Джерело: OECD (2022), Diagrams of education systems, Education GPS website, <https://gpseducation.oecd.org/CountryProfile>.

При цьому достатня кількість місць у старшій середній школі доступна для всіх, хто здобув базову освіту і 94% молодих людей віком до 18 років, які закінчили базову освіту у 2019 році, продовжили навчання у закладах задля здобуття кваліфікації, а з решти три відсотки продовжили навчання на перехідному етапі (різні підготовчі освітні програми, а також добровільна додаткова базова освіта) [5].

Слід зазначити, що система освіти не завжди працює так, як очікує суспільство та учні, з усіх боків, і не дає бажаних результатів, зокрема рівень відвідування дітей у дошкільній освіті та догляді у Фінляндії нижчий, ніж в інших країнах Північної Європи.

З одного боку результати навчання учнів погіршилися в базовій школі. Приблизно 15% осіб не здобувають повну загальну середню освіту, частка осіб, які не мають повної середньої освіти та частка тих, хто здобуває вищу освіту, не зростає такими ж темпами в порівнянні з іншими провідними країнами [6].

З іншого боку не було поступу щодо рівності в освіті. Шкільна втома та інші загрози добробуту учнів стали більш поширеними. Існує дефіцит інвестицій у рамках прямих іноземних інвестицій (Foreign direct investment (FDI)) і Фінляндія відстає від провідних країн за обсягом та впливом FDI діяльності у сфері освіти [7].

Необхідно підкреслити, що у Звіті про освітню політику (Education Policy Report) виокремлено **сім ключових чинників змін**, які впливають на систему освіти та досліджень і на які необхідно реагувати, зокрема: *демографічні зміни, зростання нерівності, трансформація праці, економіки та ділового життя, технологічний прогрес, стан навколишнього середовища та зміна клімату, демократія і права людини, а також інтернаціоналізм і глобальні проблеми* [2].

Принадно зазначимо, що **демографічні зміни** трансформують систему освіти. Демографічна структура та її зміни пов'язані з добробутом, суспільним розвитком та різними секторами політики. Вікова структура населення та коефіцієнт зайнятості, а також чиста міграція та природний приріст населення як чинники, що регулюють чисельність населення, закладають основу для суспільного планування як на національному, так і на регіональному рівні. Крім того, бізнес, освітня та сімейна структура населення, а також розподіл мов та етнічних груп мають різноманітні впливи на такі питання, як потреба в різних послугах [8].

За прогнозами Статистичного управління Фінляндії, чисельність населення Фінляндії почне зменшуватися з 2031 року, і, зокрема, зменшуватиметься чисельність молодих осіб. У 2018 році у Фінляндії народилося близько 47 300 дітей. Це на чверть менше, ніж у 2010 році, і чисельність молоді зменшилась в кожному муніципалітеті [9].

Як свідчить аналіз першоджерел у 2017 році у Фінляндії було майже 50 муніципалітетів, в яких народилося менше ніж 15 дітей, а демографічний прогноз вказує на те, що у 2030 році ця цифра становитиме 80. Через зниження народжуваності вже зменшилася кількість дітей віком від 0 до 6 років [10].

Показовим є те, що найбільше скорочення стосується міських поселень та сільських муніципалітетів. На територіях із позитивним сальдо міграції, кількість дітей, ймовірно, зростатиме. У той час як демографічний прогноз демонструє, що скорочення чисельності населення зменшить потребу в базових державних послугах, у тому числі у сфері дошкільної освіти та догляду за дітьми. Заходи спрямовані на збільшення охоплення дітей дошкільною освітою, ймовірно, залишаться більш-менш незмінними або навіть зростуть. Прогнозовано, що відбудеться 17,5% зменшення кількості дітей віком від 7 до 15 років до 2030 року порівняно з 2020 роком.

Розглянемо **вплив демографічних змін на надання освітніх послуг**. Підкреслимо, що провідними рушіями в освітній галузі стали управління та гнучкість послуг муніципальної мережі, забезпечення якості та доступності освіти, а також пріоритетність щодо надання необхідної підтримки та добробуту учням.

Згідно з демографічним прогнозом, кількість учнів, які розпочинають дошкільну освіту та перший рік базової освіти, буде зменшуватиметься впродовж наступних десятиліть (Рис.2.).

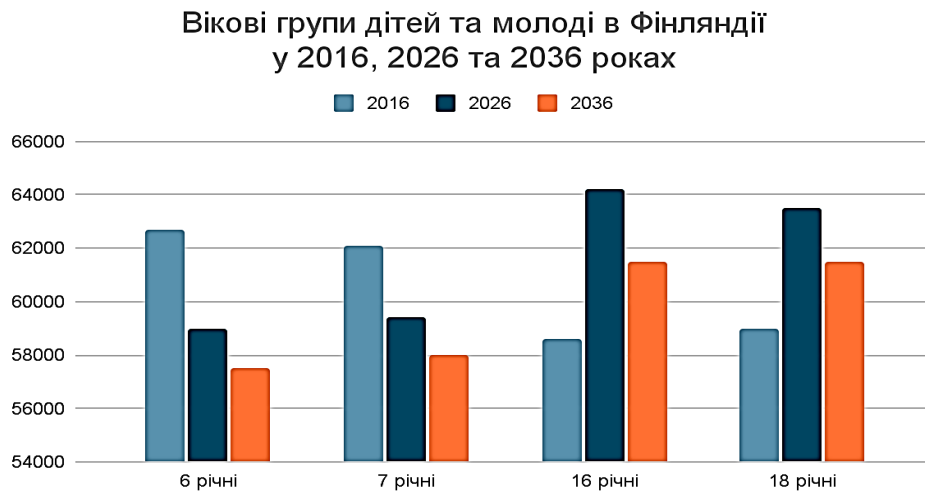

Рис. 2. Вікові групи дітей та молоді в Фінляндській Республіці в 2016, 2026 та 2036 роках

Джерело: Statistics Finland – Vipunen – statistical service of the education administration

Зазначимо, що якщо у 2016 році базову освіту здобули 62 000 учнів, то у 2036 році очікується на 5000 учнів менше.

Аналізуючи статистичні дані останніх 10 років слід акцентувати увагу на тому, що хоча кількість дітей, охоплених ЕСЕС, у 2010-х роках зменшилася, потреба в послугах не зменшилася, оскільки рівень відвідування закладів освіти та кількість дітей, які навчаються, зросли. Муніципалітети вже суттєво адаптували мережу шкіл базової освіти. Кількість закладів освіти неухильно зменшувалася у 2010-х роках як у зростаючих муніципалітетах, так і в муніципалітетах, що потерпають від скорочення населення. Відбулося значне скорочення числа шкіл із кількістю учнів менше 50 [11].

Загалом, кількість шкіл, що надають базову освіту (з 1 по 6, 7 по 9 та 1 по 9 класи) зменшилася на 513 у 2011-2018 роках. Такий розвиток шкільної мережі продовжився і в 2020-х роках. Муніципалітети концентрують свою увагу на зменшенні кількості шкіл із малою чисельністю учнів задля збереження рівня послуг та зменшення витрат.

Навіть сьогодні існують значні відмінності між муніципалітетами у витратах на базову освіту. У середньому витрати є найвищими у сільських муніципалітетах, населення яких швидко скорочується. Розбіжності у витратах, зумовлені демографічними тенденціями, продовжуватимуться і надалі.

Згідно з даними реєстру постачальників освіти та реєстру закладів освіти згідно зі Статистикою Фінляндії, на кінець 2021 року було 689 активних постачальників освіти та 3049 закладів освіти, у яких навчалось близько 1,79 мільйона учнів та налічувалося 2085 дієвих загальноосвітніх закладів (Рис. 3.).

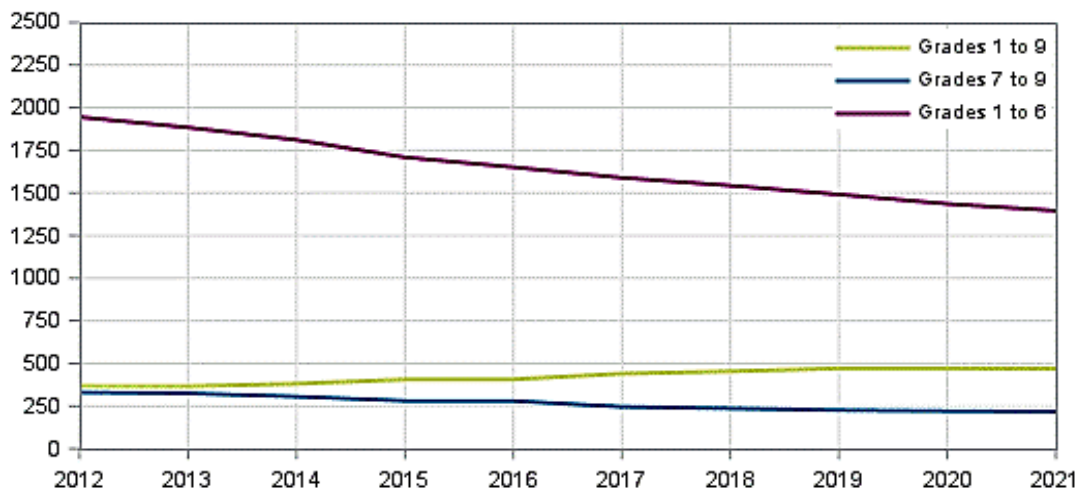

Рис. 3. Кількість загальноосвітніх шкіл за класами в 2012-2021 рр.

Джерело: https://stat.fi/til/kjarj/2021/kjarj_2021_2022-02-18_tie_001_en.html

Статистичні дані, що розміщені в Education Statistics. Statistics Finland підтверджують, що у 2021 році загальноосвітні школи відвідували 547,3 тис. учнів; дієвих загальноосвітніх спеціальних навчальних закладів налічувалося 60, в яких навчалось 3,5 тис. учнів; функціонувало 469 об'єднаних шкіл з 1 по 9 класи. Слід зазначити, що за десять років частка об'єднаних шкіл у загальноосвітніх школах зросла на 9%, за відповідний період часу частка початкових шкіл зменшилася на 7%, а середніх шкіл – на 2% [2].

Окрім цього у 2021 році кількість постачальників освіти була загалом у два рази меншою, ніж у 2020 році. Серед постачальників освіти 48% були муніципалітетами або спільними муніципальними органами влади, 4% були центральними урядовими одиницями та 45% приватними. Решта 3% постачальників освіти працювали в регіоні Аландські острови. У 2021 році до реєстру надавачів освіти внесено одинадцять нових, але кількість закладів освіти становить на 55 менше, ніж у попередньому році [12].

Аналіз статистичних даних свідчить, що у 2017 році частка видатків на освіту в державному бюджеті становила 12,3%, зокрема: дошкільна та базова освіта фінансувалась урядом, що становило 25% та муніципалітетами (75%); частка дошкільної та базової освіти у фінансуванні, що спрямовується урядом на освіту, становила приблизно 40%; фактичні витрати у 2015 році становили 8 800 євро на одного учня; задля забезпечення рівного доступу до освіти, уряд виділив муніципалітетам збільшені трансферти з державного бюджету з урахуванням особливих обставин [13].

Слід звернути увагу на тому, що у 2022 році також у кожному з 309 муніципалітетів, частка фінансування приблизно розподіляється так само: муніципалітет 75%, а держава 25%. Муніципалітети отримують частину коштів від держави, але найбільшим джерелом доходів є податкові надходження, оскільки муніципалітети мають право стягувати податки. Державне фінансування не є цільовим, тому муніципалітети мають повну автономію у прийнятті рішень щодо розподілу коштів між різними базовими послугами - такими, як охорона здоров'я,

соціальні та освітні послуги. У середньому 35% усіх муніципальних витрат у 2019 році було витрачено на освітні та культурні послуги [14].

Наші розвідки засвідчують, що тенденціями добробуту з 2010 року у Фінляндії є: дохід і багатство, житло, робота та якість роботи, здоров'я, учнівські навички в галузі природничих наук (середні бали PISA), суб'єктивне благополуччя, безпека, соціальні зв'язки, громадянська активність, природний капітал, людський капітал, соціальний капітал [15].

Разом з тим існують передумови, що специфіка надання старшої середньої освіти стане складнішою до 2030 р. Країна буде дедалі більше поляризуватися щодо загальної середньої освіти, у центрах зростання кількість учнів зменшуватиметься не так сильно, як у малонаселених територіях.

Ця тенденція створить нерівні передумови для надання освіти в різних частинах країни. У регіонах зі зменшеним населенням фінансова база трансфертів від центрального уряду зменшиться, і надавачі послуг будуть змушені компенсувати ці суми іншими способами, за рахунок інших джерел. Слід зазначити, що забезпечення повної загальної середньої освіти ризикує стати фінансово неможливим у деяких регіонах, що призведе до суттєвого скорочення мережі. У такій ситуації не може бути гарантована рівна доступність у всіх частинах країни.

Зазначимо, що забезпечення наявності та доступності освітніх послуг у густонаселених і сільських муніципалітетах буде значною економічною проблемою для системи освіти. Окрім міграцій між округами, на передумови надання освіти впливають міграції всередині округів та урбанізація. Концентрація населення у великих містах та їхніх муніципалітетах-супутниках створюватиме проблеми, пов'язані з наданням якісних послуг з догляду за дітьми дошкільного віку та освіти, особливо щодо підтримки та послуг для іншомовних учнів, а також поглиблення сегрегації в містах [2].

Рівність в освіті. Аналіз освітньої практики засвідчує, що одним з рушіїв розвитку освітньої галузі є нерівність, яка має багато негативних суспільних наслідків. Нерівність послаблює соціальну згуртованість, довіру між людьми та довіру до інституцій, екологічну свідомість, соціальну взаємодію, інклюзію та громадянську участь.

Цілком зрозуміло, що освіта є ключовим чинником, що трактує визначення соціального статусу, а нерівність у сфері освіти призводить до нерівності в усіх сферах суспільства. Економічний розвиток також взаємопов'язаний з нерівністю, сугоlossenістю між нерівністю та зростанням є інвестиції в людський капітал [16].

Водночас ціннісна основа фінської освіти закріплена на законодавчому рівні. Відповідно до статті 16 Конституції Фінляндії (731/1999), кожен має право на безкоштовну базову освіту. Відтак державні органи влади гарантують кожному рівні можливість отримувати інші освітні послуги, відповідно до його здібностей та особливих потреб, а також можливість розвиватися, незалежно від економічного статусу. Органи державної влади підтримують сім'ї та інших осіб, відповідальних за виховання дітей, задля забезпечення добробуту та особистісного розвитку дітей (Конституція Фінляндії 731/1999, розділ 19) [17].

Треба зазначити, що технологічний прогрес змінює потреби в навичках і впливає на різновид знань та навичок, якими повинна забезпечувати система освіти. Передумовами застосування новітніх технологій є: підвищення рівня компетентності та освіти, участь у дослідженнях, розробках та інноваціях, цілеспрямоване спільне проектування з різними секторами, а також посилення ролі державного управління як сприятливого чинника. Внесок державного сектору необхідний не лише для розвитку компетенцій, але й для забезпечення інтеграції інновацій та сприяння взаємодії.

Важливо відмітити, що з розвитком цифровізації освіти вчителям, іншим працівникам та здобувачам освіти знадобляться нові навички та вміння. Це спонукатиме до створення нових вимог як до початкової, так і до безперервної освіти вчителів та іншого персоналу. Замість того, щоб бути просто об'єктами цифровізації, учні та вчителі розвиватимуться і формуватимуть шляхи поступу цифровізації [18].

Підкреслимо, що в 2018 році Фінляндія посіла четверте місце серед 12 країн у Міжнародному дослідженні комп'ютерної та інформаційної грамотності (International Computer and Information Literacy Study – ICILS), яке оцінює мультиграматність та цифрові навички та вміння учнів 8 класу (Рис 4.).

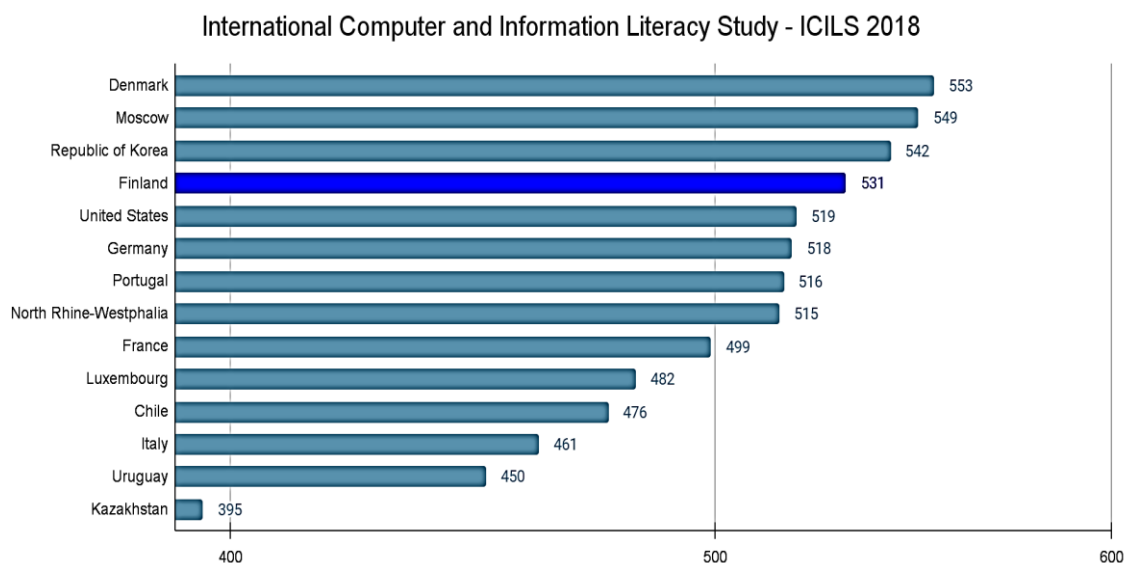

Рис 4. Результати Міжнародного дослідження комп'ютерної та інформаційної грамотності (ICILS)

Джерело: <https://www.iea.nl/studies/iea/icils/2018>

Однак у фінальному звіті проєкту «Загальноосвітні школи в цифрову епоху» зазначається, що за останні кілька років не відбулося жодних змін у цифрових навичках учнів. Традиційні підручники, зошити та роздаткові матеріали, як і раніше, залишаються основними методами навчання, які мало сприяють формуванню цифрових навичок. Дослідження показало, що активного використання цифрових пристроїв у вільний час недостатньо для формування навичок, необхідних для роботи в суспільстві, яке стає цифровим [19].

Так у звіті зазначається, що базова освіта наразі не в змозі запропонувати повністю рівні навчальні можливості для розвитку цифрових навичок. Слід наголосити, що рівень освіти тісно пов'язаний з успіхом на ринку праці, а саме: зміни на ринку праці зумовлюють появу абсолютно нових професій та вносять корективи до кваліфікаційних вимог; зміни у змісті роботи також акцентують увагу на внесенні корективів у набутті нових компетентностей; професійні та загальні знання та здібності взаємопов'язані.

У свою чергу в міжнародному порівнянні, довіра до суспільства, а також оцінка освіти у Фінляндії перебувають на високому рівні. Нормативна база освіти у сфері демократії та прав людини у фінському суспільстві є потужною. Основні цінності освіти Фінляндської Республіки (від дошкільного виховання і навчання до вищої освіти) ґрунтуються на демократії та правах людини. Відповідно до Закону про базову освіту (628/1998) (Basic Education Act (628/1998))[20], освіта відіграє провідну роль у становленні дітей та молоді як активних членів демократичного суспільства, в якому цінується людяність [21].

Разом з тим, згідно з основними цінностями, закладеними в Національному базовому компоненті (National Core Curriculum) дошкільної [22,23], початкової [24] та базової освіти [25], ці форми освіти ґрунтуються на повазі до життя та правах людини. Освіта спрямовує учнів на їх захист та поваги до недоторканності людської гідності. Також освіта та догляд за дітьми раннього віку, дошкільна освіта, початкова та базова середня освіта сприяють добробуту, демократії та активній участі в житті місцевої громади та громадянського суспільства.

Зокрема, міжнародне дослідження з громадянської освіти та виховання громадянськості (ICCS) досліджує, як молоді люди готові виконувати свої громадянські обов'язки у 21 столітті. Це дослідження вже проводилося у Фінляндії у 1999 та 2009 роках. З часу проведення дослідження CIVED у 1999 році Фінляндія входить до четвірки лідерів у сфері знань та розуміння громадянських прав. Зокрема, у 2009 і 2016 роках провідними країнами були Данія, Фінляндія, Тайвань і Швеція [26].

Слід звернути увагу на тому, що глобальні явища та проблеми, зокрема кліматичні зміни, стан довкілля, демографічний розвиток та трансформація технологій та праці взаємопов'язані.

Окрім цього, відкритість та прагнення спонукають до набуття нових знань та навичок, які можна розвинути, зокрема, через міжнародну мобільність та співпрацю. Інтернаціоналізація науки та освіти в країні, сприяє відкритості та гнучкості фінського суспільства в цілому. Важливість інтернаціоналізації всередині країни підкреслюється тим, що вона пропонує рівні можливості для інтернаціоналізації. Спільні глобальні виклики та Порядок денний до 2030 року підвищили важливість глобальної освіти [27].

Істотно те, що наскрізною темою Порядку денного до 2030 року є те, що ніхто не залишиться осторонь у прагненні до розвитку. Відповідно до глобальної відповідальності, Фінляндія сприяє можливостям інших країн у досягненні сталого розвитку. Як країна високоякісної освіти та науки, Фінляндія здатна запропонувати рішення суспільних і глобальних проблем, включаючи кризу в освіті.

Першорядною складовою компетенції інтернаціоналізації є володіння мовою, а міжнародна співпраця висуває до неї нові вимоги. Зростання міграції впливає на потребу в мовній підготовці, але також зміцнює фінські національні мовні ресурси.

Водночас освіта відіграє важливу роль у стратегіях зростання всіх держав. Глобальний попит на освіту залишається високим, навіть під час кризи COVID-19, яка суттєво вплинула на міжнародну мобільність студентів. Підкреслимо, що Фінляндія викликає інтерес як країна з високим рівнем кваліфікації. Інтернаціоналізація в освітній галузі та дослідженнях сприятиме обміну фінськими знаннями, досвідом та освітніми інноваціями. Доцільна міжнародна співпраця та взаємодія може оновити освітні послуги та розширити горизонти всієї системи освіти [28].

Актуальним питанням для людства є запобігання зміни клімату, втрати біорізноманіття, погіршення стану довкілля та екологічної катастрофи. Метою запобігання виникненню катаклізмів є пошук шляхів перетворення негативних наслідків, а саме надмірне споживання енергії, викиди парникових газів від виробництва енергії та інших видів виробництва, нераціональне використання сировини та викиди в повітря, воду та ґрунт на позитивні, зокрема, виробництво відновлюваної енергії, скорочення викидів парникових газів та інших шкідливих речовин, скорочення використання сировини, повторне використання сировини, а також цифрові та інші технології з низьким рівнем викидів на підтримку захисту та збереження довкілля [29].

Слід врахувати, що сильними сторонами сталого розвитку Фінляндської Республіки є якісна освіта, компетентність, що базується на ній та загальна стабільність суспільних систем. Натомість провідними проблемами є зміна клімату, надмірне використання природних ресурсів, а також тенденції економічного розвитку та зайнятості.

Одним з першочергових завдань перед країною до 2035 року уряд визначив вуглецеву нейтральність. Відповідно до Урядової програми передбачено розробку галузевих низьковуглецевих дорожніх карт у співпраці з компаніями та організаціями в кожному секторі та скоординовані з новими кліматичними діями у сфері зміни клімату [30].

Поряд з тим пошук нових рішень - це перспектива для бізнесу, їхня розробка вимагатиме потужної та систематичної диджиталізації суспільства, освіти та досліджень, фінансування RDI. Значну роль у цьому відіграють освіта та дослідження: як бізнес, так і суспільство в цілому потребують знання, пов'язані з досягненням кліматичних цілей [31].

Загалом саме освіта формує компетентності, що позитивно впливають на зміцнення екологічно відповідального менталітету громадян в науковій спільноті, секторі ІКТ та ін. Потреба в технічних навичках зростає у всіх секторах, зокрема постає нестача експертів з виробничих технологій, маркетингової аналітики, штучного інтелекту та циркулярної економіки.

Також велика увага приділяється питанню зміни клімату, зокрема питанням адаптації та пом'якшенню наслідків зміни клімату. Наприклад, дослідницька програма Академії Фінляндії Climate вивчає, як люди можуть робити вибір, пов'язаний з пом'якшенням наслідків зміни клімату або адаптацією до них, і як суспільство може сприяти тому, щоб зробити цей вибір стійким і справедливим [32].

Додамо, що галузь освіти на всіх рівнях інтегрує формування сталого способу життя, а саме вивченню природи, економіки та суспільства та якими є їхні інтерактивні взаємозв'язки. Державні базові навчальні програми для дошкільної освіти, базової та повної загальної середньої освіти вже містять поняття «екосоціальні знання та вміння». Це поняття використовується для позначення необхідності розуміння людиною того, що екологічна стійкість є передумовою соціальної стійкості та реалізації прав людини [23].

Ясно що захист довкілля та пом'якшення наслідків зміни клімату спонукають формуванню нових громадянських навичок та розвитку на всіх рівнях освіти - від дошкільного виховання і навчання до ліберальної освіти дорослих.

Загалом пріоритетом освітньої політики Фінляндської Республіки є забезпечення рівних можливостей всіх громадян країни задля здобуття освіти, що простежується в структурі системи освіти. Крім того, відповідно до Global Partnership for Education, освіта вважається правом людини та відіграє вирішальну роль у людському, соціальному та економічному розвитку. Освіта сприяє гендерній рівності, зміцнює порозуміння та підвищує шанси людини на покращення рівня життя в майбутньому та здобуття конкурентоспроможної професії [33].

Аналіз окреслених вище тенденцій дає змогу помітити чітку кореляцію між рівнем якості освітньої системи країни та її загальним економічним статусом і загальним рівнем добробуту.

4. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Аналіз теоретичних джерел і практики освітніх тенденцій щодо забезпечення якості освіти у Фінляндії дають змогу дійти висновку, що освітня політика в зазначеній країні має високу якість завдяки добробуту, економічній стабільності, громадянській позиції та високому рівні довіри до педагога.

У статті проаналізовано сім чинників, що впливають на забезпечення якості освіти у Фінляндській Республіці, а саме: демографічні зміни, зростання нерівності, трансформація праці, економіки та ділового життя, технологічний прогрес, стан навколишнього середовища та зміна клімату, демократія і права людини, а також інтернаціоналізм і глобальні проблеми зумовлюють подальші стратегії Фінляндської Республіки.

Демографічні зміни зумовлюють модифікацію надання освітніх послуг населенню, але не впливають на якість та результативність освітньої діяльності. Статистичні дані доводять, що влада істотно адаптувала шкільну мережу освітніх закладів до нових умов, задля якісного надання послуг та ефективного використання фінансів.

Для фінського суспільства пріоритетним завданням є забезпечення рівного доступу до освіти, що передбачає підвищення соціального статусу громадян. Це завдання закріплено на законодавчому рівні.

Інтеграція інновацій в освітню діяльність на високому рівні спонукає опановування як здобувачами освіти, так і педагогічними працівниками нових знань та навичок. Результативність поступу цифровізації висвітлюються в міжнародних

дослідженнях, зокрема з комп'ютерної та інформаційної грамотності, де учні 8 класів посіли 4 місце серед 12 країн.

Поява нових професій суголосна зі змінами до кваліфікаційних вимог та набутті нових компетентностей. Суспільство Фінляндії відкрите до міжнародної мобільності та співпраці. Міжнародна кооперація модернізує освітні послуги та надасть можливість до глобалізації системи освіти.

Це дослідження є прогностичним, позаяк виокремлені та проаналізовані чинники впливу на якість освіти в Фінляндській Республіці будуть нами адаптовані до українських реалій, проаналізовані та запропоновані до використання в освітній політиці України.

5. СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Education Rankings by Country, 2023. Available at: <<https://worldpopulationreview.com/country-rankings/education-rankings-by-country>>.
2. *Education policy report of the Finnish Government*, 2021. Finland. Ministry of Education and Culture Helsinki, Finnish Government.
3. Finland Competitiveness Rank, 2023. *Trading economics*. Available at: <<https://tradingeconomics.com/finland/competitiveness-rank>>.
4. *Education policy outlook Finland*, 2020. Available at: <<https://www.oecd.org/education/policy-outlook/country-profile-finland-2020.pdf>>.
5. *Official Statistics of Finland (OSF): Entrance to education*, 2022 [e-publication]. Helsinki: Statistics Finland. Available at: <http://www.stat.fi/til/khak/index_en.html>.
6. Finland. Overview of the education system (EAG 2022), 2022. Available at: <<https://gpseducation.oecd.org/CountryProfile?plotter=h5&primaryCountry=FIN&treshold=5&topic=EO>>.
7. Élisé Wendlassida Miningoua & Sampawende Jules Tapsoba, 2020. Education systems and foreign direct investment: does external efficiency matter? *Journal of applied economics*, 23, 1, 583–599.
8. Kestilä, L. & Martelin, T. 2018. Suomen väestörakenne ja sen kehitys. *Indikaattorikatsaus. Suomalais-ten hyvinvointi*. Available at: <www.julkari.fi>.
9. *Official Statistics of Finland (OSF): Population projection* [e-publication]. 2019. Helsinki: Statistics Finland. Available at: <http://www.stat.fi/til/vaenn/2019/vaenn_2019_2019-09-30_tie_001_en.html>.
10. *Official Statistics of Finland (OSF): Population projection* [e-publication], 2021. Helsinki: Statistics Finland [referred: 10.2.2023]. Access method: Available at: <http://www.stat.fi/til/vaenn/2021/vaenn_2021_2021-09-30_tie_001_en.html>.
11. Lehtonen, Olli, 2021. Primary school closures and population development – is school vitality an investment in the attractiveness of the (rural) communities or not? *Journal of Rural Studies*, 82, 138–147.

12. *Official Statistics of Finland (OSF): Providers of education and educational institutions* [e-publication], 2021. Helsinki: Statistics Finland. Available at: <http://www.stat.fi/til/kjarj/2021/kjarj_2021_2022-02-18_tie_001_en.html>.
13. *OECD, Education at a Glance*, 2017. Available at: <https://www.oecd-ilibrary.org/education/education-at-a-glance-2017_eag-2017-en>.
14. *Funding in education. Early childhood and school education funding*, 2023. Available at: <<https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/national-education-systems/finland/early-childhood-and-school-education-funding>>.
15. *How's Life?*, 2020 : *Measuring Well-being*. Available at: <<https://www.oecd-ilibrary.org/sites/7a855831-en/index.html?itemId=/content/component/7a855831-en>>.
16. Seo, H-J, Kim, & H, Lee ,YS, 2020. The Dynamic Relationship between Inequality and Sustainable Economic Growth. *Sustainability, MDPI*, 12(14), 1–16.
17. *The Constitution of Finland* (731/1999, amendments up to 817/2018 included), 1999. Available at: <<https://www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/1999/en19990731.pdf>>.
18. *Digital Public Administration factsheet*, 2021. Finland. Available at: <https://joinup.ec.europa.eu/sites/default/files/inline-files/DPA_Factsheets_2021_Finland_vFinal.pdf>.
19. Tanhua-Piiroinen, E., Kaarakainen, S-S., Kaarakainen, M-T., Viteli, J., Syvänen, A. & Kivinen, A. 2019. Comprehensive Schools in the Digital Age. *Publications of the Government's analysis, assessment and research activities*, 6.
20. *Basic Education Act 628/1998* (Amendments up to 1136/2010). Available at: <<https://www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/1998/en19980628.pdf>>.
21. *Drivers of Trust in Public Institutions in Finland*, 2021. Available at: <<https://www.oecd-ilibrary.org/sites/83f2a08d-en/index.html?itemId=/content/component/83f2a08d-en>>.
22. *National core curriculum for ECEC in a nutshell*, 2023. Available at: <<https://www.opf.fi/en/education-and-qualifications/national-core-curriculum-ecec-nutshell>>.
23. *National core curriculum for early childhood education and care*, 2018. Available at: <<https://www.opf.fi/en/statistics-and-publications/publications/national-core-curriculum-early-childhood-education-and>>.
24. *Finnish National Board of Education. National Core Curriculum for Pre-primary Education*, 2010. Available at: <<https://docplayer.net/20777636-Finnish-national-board-of-education-national-core-curriculum-for-pre-primary-education-2010.html>>.
25. *National core curriculum for basic education*, 2023. Available at: <<https://www.opf.fi/en/education-and-qualifications/national-core-curriculum-basic-education>>.
26. *International Association for the Evaluation of Educational Achievement. International Civic and Citizenship Education Study*, 2016. Inter-university Consortium for Political and Social Research [distributor], 2018-10-24.
27. *2030 Agenda*, 2019. Available at: <<https://unsdg.un.org/2030-agenda>>..

28. Kazimierz Musiał, 2022. Internationalization as myth, ceremony and doxa in higher education. *The case of the Nordic countries between centre and periphery. Nordic journal of studies in educational policy.*

29. The 17 Goals, 2015. *Department of Economic and Social Affairs Sustainable Development.* Available at: <<https://sdgs.un.org/goals>>.

30. *Programme of Prime Minister Sanna Marin's Government*, 2019. Available at: <<https://valtioneuvosto.fi/en/marin/government-programme>>.

31. *Research and Development and Innovation*, 2022. Available at: <https://competition-policy.ec.europa.eu/state-aid/legislation/modernisation/rdi_en>.

32. *COP27*, 2022. Sharm el Sheikh, Egypt, 6.-18.11.2022. Available at: <<https://blogs.helsinki.fi/climatecompetencies/>>.

33. *Benefits of education*, 2022. Available at: <<https://www.globalpartnership.org/benefits-of-education>>.

TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF EDUCATIONAL POLICY OF THE REPUBLIC OF FINLAND TO ENSURE THE QUALITY OF SCHOOL EDUCATION

YuliiaKosenchuk,

postgraduate student,

Borys Hrinchenko Kyiv University

Kyiv, Ukraine

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8069-7375>

y.kosenchuk.asp@kubg.edu.ua

Abstract. The article examines the leading trends in the development of the educational policy of the Republic of Finland in terms of ensuring the quality of school education. Based on the results of the research, the author analyzes the leading factors of change that affect the education and research system, in particular: demographic changes, rising inequality, transformation of labor, economy and business life, technological progress, environment and climate change, democracy and human rights, as well as internationalism and global issues.

The interrelationships between the leading factors of change that influence educational policy and trends in the development of the educational sector in the Republic of Finland are revealed.

It is determined that the leading trends in the development of school education in Finland are the modernization of education, in particular its internationalization and digitalization, correlation of the labor market and educational services, the use of artificial intelligence in the educational sphere, the involvement of innovative practices in schools, etc. Based on the analysis of statistical data, an attempt is made to identify ways to improve the quality and promote the development of Finnish education.

The relevance of the study is based on the fact that Finnish education is recognized as one of the best educational systems in the world, with proven efficiency and effectiveness, focusing on the quality of education.

Particular attention is paid to the issues of compliance with the trends in the development of education and the needs of modern society and the country. It is emphasized that the education system in the Republic of Finland has been constantly updated over the past fifty years in the context of legislation and general restructuring of public administration. Attention is paid to the leading policy instruments, namely: regulatory, resource and information management.

The article analyzes the statistical data of the Official Statistics of Finland on the population of the Republic of Finland and highlights the risks of population decline from 2031, which will affect educational policy (number of children, secondary schools, education expenditures, etc.).

The relationship between inequality in education and social cohesion, trust, in particular between people and institutions, environmental awareness, social interaction, inclusion, and civic engagement is revealed.

Keywords: development trends; drivers of change; educational sector; Republic of Finland; quality of education

REFERENCES

1. Education Rankings by Country, 2023. Available at: <<https://worldpopulationreview.com/country-rankings/education-rankings-by-country>>.
2. *Education policy report of the Finnish Government*, 2021. Finland. Ministry of Education and Culture Helsinki, Finnish Government.
3. Finland Competitiveness Rank, 2023. *Trading economics*. Available at: <<https://tradingeconomics.com/finland/competitiveness-rank>>.
4. *Education policy outlook Finland*, 2020. Available at: <<https://www.oecd.org/education/policy-outlook/country-profile-Finland-2020.pdf>>.
5. *Official Statistics of Finland (OSF): Entrance to education*, 2022 [e-publication]. Helsinki: Statistics Finland [referred: 20.1.2023]. Available at: <http://www.stat.fi/til/khak/index_en.html>.
6. Finland. Overview of the education system (EAG 2022), 2022. Available at: <<https://gpseducation.oecd.org/CountryProfile?plotter=h5&primaryCountry=FIN&treshold=5&topic=EO>>.
7. Élisé Wendlassida Miningoua & Sampawende Jules Tapsoba, 2020. Education systems and foreign direct investment: does external efficiency matter? *Journal of applied economics*, 23, 1, 583–599.
8. Kestilä, L. & Martelin, T. 2018. Suomen väestörakenne ja sen kehitys. *Indikaattorikatsaus. Suomalais-ten hyvinvointi*. Available at: <www.julkari.fi>.

9. *Official Statistics of Finland (OSF): Population projection* [e-publication]. 2019. Helsinki: Statistics Finland]. Available at: <http://www.stat.fi/til/vaenn/2019/vaenn_2019_2019-09-30_tie_001_en.html>.
10. *Official Statistics of Finland (OSF): Population projection* [e-publication], 2021. Helsinki: Statistics Finland. Access method: Available at: <http://www.stat.fi/til/vaenn/2021/vaenn_2021_2021-09-30_tie_001_en.html>.
11. Lehtonen, Olli, 2021. Primary school closures and population development – is school vitality an investment in the attractiveness of the (rural) communities or not? *Journal of Rural Studies*, 82, 138–147.
12. *Official Statistics of Finland (OSF): Providers of education and educational institutions* [e-publication], 2021. Helsinki: Statistics Finland. Available at: <http://www.stat.fi/til/kjarj/2021/kjarj_2021_2022-02-18_tie_001_en.html>.
13. *OECD, Education at a Glance*, 2017. Available at: <https://www.oecd-ilibrary.org/education/education-at-a-glance-2017_eag-2017-en>.
14. *Funding in education. Early childhood and school education funding*, 2023. Available at: <<https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/national-education-systems/finland/early-childhood-and-school-education-funding>>.
15. How's Life?, 2020 : *Measuring Well-being*. Available at: <<https://www.oecd-ilibrary.org/sites/7a855831-en/index.html?itemId=/content/component/7a855831-en>>.
16. Seo, H-J, Kim, & H, Lee ,YS, 2020. The Dynamic Relationship between Inequality and Sustainable Economic Growth. *Sustainability, MDPI*, 12(14), 1–16.
17. *The Constitution of Finland (731/1999, amendments up to 817/2018 included)*, 1999. Available at: <<https://www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/1999/en19990731.pdf>>.
18. *Digital Public Administration factsheet*, 2021. Finland. Available at: <https://joinup.ec.europa.eu/sites/default/files/inline-files/DPA_Factsheets_2021_Finland_vFinal.pdf>.
19. Tanhua-Piiroinen, E., Kaarakainen, S-S., Kaarakainen, M-T., Viteli, J., Syvänen, A. & Kivinen, A. 2019. Comprehensive Schools in the Digital Age. *Publications of the Government's analysis, assessment and research activities*, 6.
20. *Basic Education Act 628/1998 (Amendments up to 1136/2010)*. Available at: <<https://www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/1998/en19980628.pdf>>.
21. *Drivers of Trust in Public Institutions in Finland*, 2021. Available at: <<https://www.oecd-ilibrary.org/sites/83f2a08d-en/index.html?itemId=/content/component/83f2a08d-en>>.
22. *National core curriculum for ECEC in a nutshell*, 2023. Available at: <<https://www.oph.fi/en/education-and-qualifications/national-core-curriculum-ecec-nutshell>>.
23. *National core curriculum for early childhood education and care*, 2018. Available at: <<https://www.oph.fi/en/statistics-and-publications/publications/national-core-curriculum-early-childhood-education-and>>.

24. *Finnish National Board of Education. National Core Curriculum for Pre-primary Education*, 2010. Available at: <<https://docplayer.net/20777636-Finnish-national-board-of-education-national-core-curriculum-for-pre-primary-education-2010.html>>.

25. *National core curriculum for basic education*, 2023. Available at: <<https://www.oph.fi/en/education-and-qualifications/national-core-curriculum-basic-education>>.

26. *International Association for the Evaluation of Educational Achievement. International Civic and Citizenship Education Study*, 2016. Inter-university Consortium for Political and Social Research [distributor], 2018-10-24.

27. *2030 Agenda*, 2019. Available at: <<https://unsdg.un.org/2030-agenda>>.

28. Kazimierz Musiał, 2022. Internationalization as myth, ceremony and doxa in higher education. *The case of the Nordic countries between centre and periphery. Nordic journal of studies in educational policy*.

29. The 17 Goals, 2015. *Department of Economic and Social Affairs Sustainable Development*. Available at: <<https://sdgs.un.org/goals>>.

30. *Programme of Prime Minister Sanna Marin's Government*, 2019. Available at: <<https://valtioneuvosto.fi/en/marin/government-programme>>.

31. *Research and Development and Innovation*, 2022. Available at: <https://competition-policy.ec.europa.eu/state-aid/legislation/modernisation/rdi_en>.

32. *COP27*, 2022. Sharm el Sheikh, Egypt, 6.-18.11.2022. Available at: <<https://blogs.helsinki.fi/climatecompetencies/>>.

33. *Benefits of education*, 2022. Available at: <<https://www.globalpartnership.org/benefits-of-education>>.

DOI: <https://doi.org/10.32626/2309-9763.2023-34-63-73>

УДК 378.017:355.48(470:477)“2014/...”

Кучинська Ірина Олексіївна,

доктор педагогічних наук, професор,

завідувач кафедри педагогіки та управління навчальним закладом,

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Кам'янець-Подільський, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5025-4920>

kuchynska.iryana@kpmu.edu.ua

ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВАННЯ У ВИЩІЙ ШКОЛІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

Анотація. У статті розглядаються питання, щодо особливостей виховання у вищій школі в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення. Підкреслюється, що метою розвитку, виховання, навчання є формування зрілої самодостатньої особистості. Ознаками такої особистості вважаються: широкі